

De mythe van de grachtengordel

Slavenhandel en slavernij brachten Nederland maar weinig welvaart

Ruim anderhalve eeuw geleden werd de slavernij afgeschaft. De slaveneigenaren kregen een financiële compensatie voor het verlies van hun 'eigendom', maar de voormalige slaven kregen niets. Recent is een discussie losgebarsten over de vraag of de nazaten van slaven alsnog compensatie verdienen; Nederland zou tenslotte rijk zijn geworden over de ruggen van Afrikaanse slaven. In werkelijkheid heeft Nederland echter niet zoveel voordelen gehad van slavenhandel en slavernij.

Piet Emmer is emeritus hoogleraar van de geschiedenis van Europese expansie en migratie aan de Universiteit Leiden.

Henk den Heijer is emeritus hoogleraar maritieme geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

Er zijn in de wereldgeschiedenis weinig gebieden en tijden zonder slavernij aan te wijzen. Ook vandaag bestaat nog steeds slavernij. Volgens de *Global Slavery Index* leven er wereldwijd meer dan veertig miljoen mensen in een of andere vorm van slavernij, zij het soms met een andere benaming: dwangarbeid in Noord-Korea, gedwongen huwelijken in Arabische staten, seksslavernij in westerse landen. Uiteraard is de ene vorm van slavernij de andere niet. In het verleden hebben de Nederlanders ook meegedaan aan de slavenhandel en slavernij. Vanaf de zeventiende tot begin negentiende eeuw vervoerden zij met hun schepen circa 600.000 Afrikaanse slaven naar de koloniën in Noord- en Zuid-Amerika, ongeveer vijf procent van de totale trans-Atlantische slavenhandel. Van dat aantal hebben ongeveer 525.000 Afrikanen de oversteek overleefd. De meeste slaven zijn ingezet voor de productie van suiker, koffie en andere plantageproducten, die na verwerking in Europa goed geld opbrachten. Langzaam rijpte echter in West-Europa en Noord-Amerika het besef dat de eeuwenlang als 'normaal' geaccepteerde slavernij een onacceptabele vorm van uitbuiting en knechting van mensen was.

Bloed, zweet en tranen

Los van de vraag of het zinnig is om na anderhalve eeuw de verre nazaten te compenseren, is het interessant om na te gaan of Nederland werkelijk zoveel profijt heeft gehad van slaven-

handel en slavernij. Voor sommigen is dat geen vraag maar een weet, zo blijkt uit een interview met de emeritus hoogleraar Bert Paasman in *Trouw* aan de vooravond van de herdenking 150 jaar afschaffing van de slavernij in 2013. Als hij een lezing hield over het onderwerp ontstond steevast commotie. 'Binnen de kortste keren komen dan de verwijten naar boven, bijvoorbeeld dat de Amsterdamse grachtenpanden met het bloed, zweet en de tranen van slaven zijn gebouwd.' Begrijpelijk, want naast Middelburg en Vlissingen heeft vooral onze hoofdstad van de slavernij geprofiteerd. Maar de grachtengordel zoals wij die kennen is tussen 1656 en 1662 gereedgekomen. Pas vijf jaar daarna veroverde een Nederlandse vloot Suriname op de Engelsen en begon de moeizame opbouw van een op slavernij gebaseerde Nederlandse plantagekolonie. Suriname begon vervolgens pas in de achttiende eeuw zijn 'vruchten' af te werpen in de vorm van door slaven geproduceerde ruwe suiker en koffie. De Amsterdamse grachtengordel is dus niet 'met bloed, zweet en tranen van slaven' gebouwd. Toch is die mythe onuitroeibaar. Hoe komt dat? Wie de aanzwellende stroom berichten over het Nederlandse slavernijverleden in de media volgt, vindt wel een antwoord op die vraag. Activisten stellen herhaaldelijk dat de Nederlandse regering excuses moet maken – spijt is herhaaldelijk door de koning, minister-presidenten en ministers uitgesproken – en aan de nazaten van de slachtoffers herstelbetalingen moet doen: 'schuld en

Suikermolen in Nederlands-Brazilië. Tekening van Frans Post, circa 1645. Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam.

boete.' Slavernij was en is verwerpelijk, daarover verschillen Nederlanders gelukkig niet van mening, maar klopt het dat Nederland daar rijk van is geworden? Is het effect van slavernij op de vroegmoderne economie wel te meten en zo ja, wat moet dan aan slavenarbeid en wat aan vrije arbeid worden toegerekend?

Vallen en opstaan

Nederland kende vanaf circa 1580 tot aan de Derde Engelse Oorlog (1672-1674) een vrijwel ononderbroken economische groei. Die groei was vooral te danken aan binnenlandse ontwikkelingen; inpolderingen stimuleerden de agrarische productie en stadsuitbreidingen de nijverheid. Een tweede belangrijke factor was de groei van de handel en scheepvaart. Omstreeks 1600 omspande het Nederlandse handelsnetwerk geheel Europa. Daarna begon de uitbreiding van de handel op Afrika, Amerika en Azië. De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) kreeg het handelsmonopolie op Azië en de West-Indische Compagnie (WIC) op het Atlantische gebied. De WIC raakte vanaf 1630, na haar verovering van Noordoost-Brazilië op de Portugezen, betrokken bij slavenhandel en slavernij. Brazilië was destijds het rijkste suikergebied ter wereld. Het werk op de plantages werd er door Afrikaanse slaven verricht, daar door de Portugezen naartoe gebracht. De Nederlanders namen dat over en hebben in circa vijftien jaar tijd ruim 30.000 slaven van Afrika naar Brazilië gebracht en daar aan Portugese suikerplanters verkocht. Deze slaven produceerden ongeveer 28 miljoen pond ruwe suiker die voor verdere verwerking naar Amsterdam is verscheept. Dat bracht veel te weinig op om de enorme uitgaven voor de permanente strijd tegen de Portugezen in Brazilië te bekostigen. De Compagnie kon dat niet opbrengen en de staat was niet bereid om voortdurend geld in de bodemloze put Brazilië te pompen. Dat leidde in 1654 uiteindelijk tot het verlies van de kolonie.

Na de val van Nederlands-Brazilië balanceerde de WIC op de rand van het faillissement. Een groot deel van de slaven was op krediet aan Portugese planters geleverd en nooit betaald. Tezamen met de oorlogsinspanningen heeft het Braziliaanse avontuur de Compagnie miljoenen guldens schuld opgeleverd. Heeft dan niemand van slavernij geprofiteerd? Jazeker, een aantal Amsterdamse kooplieden en suikerraffinadeurs hebben daar indirect wel aan verdiend, maar dat was slechts een marginale bijdrage aan de economie van de Republiek. Vóór de verovering van Brazilië telde Amsterdam drie suikerraffinaderijen, daarna ongeveer zestig. Deze *suikerbakkers* hadden slechts een paar werknemers. Na het verlies van Brazilië trok de onder schulden gebukte WIC zich terug uit de slavenhandel. Een groep particuliere Amsterdamse kooplieden zette die handel voort en leverde tussen 1650 en 1675 ongeveer 90.000 Afrikaanse slaven aan niet-Nederlandse koloniën in Amerika. En de Braziliaanse suiker? Die kwam na de herovering van de kolonie door de Portugezen, net als in de periode daarvoor, weer gedeeltelijk via Lissabon in Amsterdam terecht. Erg succesvol was dat niet; veel suikerbakkers sloten hun nering. Aan het begin van de achttiende eeuw waren er nog dertig in bedrijf.

'Is het effect van slavernij op de vroegmoderne economie wel te meten en zo ja, wat moet dan aan slavenarbeid en wat aan vrije arbeid worden toegerekend?'

De WIC begon in 1674, na haar doorstart, wederom slavenhandel te bedrijven. Dat deed zij tot in de jaren 1730, waarna voornamelijk Zeeuwse particulieren deze handel van haar overnamen. Een aanzienlijk deel van de door de Compagnie in Afrika gekochte slaven werd via Curaçao en Sint Eustatius verkocht aan handelaren en planters uit niet-Nederlandse koloniën in de Caraïben. Vanwege het ontbreken van betrouwbare economische gegevens in de vroegmoderne tijd is het onmogelijk om nauwkeurig te bepalen wat de impact is geweest op de economie van Nederland. Groot was die evenwel niet, de WIC leed vrijwel permanent verlies en trok zich terug uit de slavenhandel. Individuele slavenhandelaren en de suikerbakkers hebben direct en indirect profijt van slavernij gehad. Vaak echter vormden hun slavernijgerelateerde activiteiten slechts een klein onderdeel van hun totale omzet. Zo haalde het bekende Amsterdamse handelshuis Van Eeghen omstreeks 1700 een deel van zijn inkomsten uit de suikerraffinaderij 'De Blauwe Engel', maar de kernactiviteit van de onderneming was de handel in textiel.

De suikerbakker.
Gravure van Jan Luyken uit *Het Menselyk Bedryf* (Amsterdam 1694). Rijksmuseum, Amsterdam.

Kaart van de kolonie Suriname met plantages. De kaart is gebaseerd op opmetingen van ingenieur Alexander de Lavaux tussen 1732 en 1734 en werd in 1758 in Amsterdam gedrukt. Universiteitsbibliotheek Amsterdam.

Plantagekoloniën in de West

Naast de verkoop van slaven aan niet-Nederlandse koloniën leverde de WIC, en later particulieren, die ook aan de zich ontwikkelende Nederlandse plantagekoloniën in Guyana. Suriname was daarvan de belangrijkste. Na de verovering van Suriname op de Engelsen in 1667 leidde de kolonie een krommervol bestaan. Veel Engelse planters vertrokken met hun slaven naar Barbados, waardoor de bevolking en de suikerproductie krompen. De opbouw van de kolonie begon pas goed nadat Suriname in 1682 in handen kwam van een consortium dat bestond uit de WIC, de stad Amsterdam en de familie Van Aerssen van Sommelsdijck.

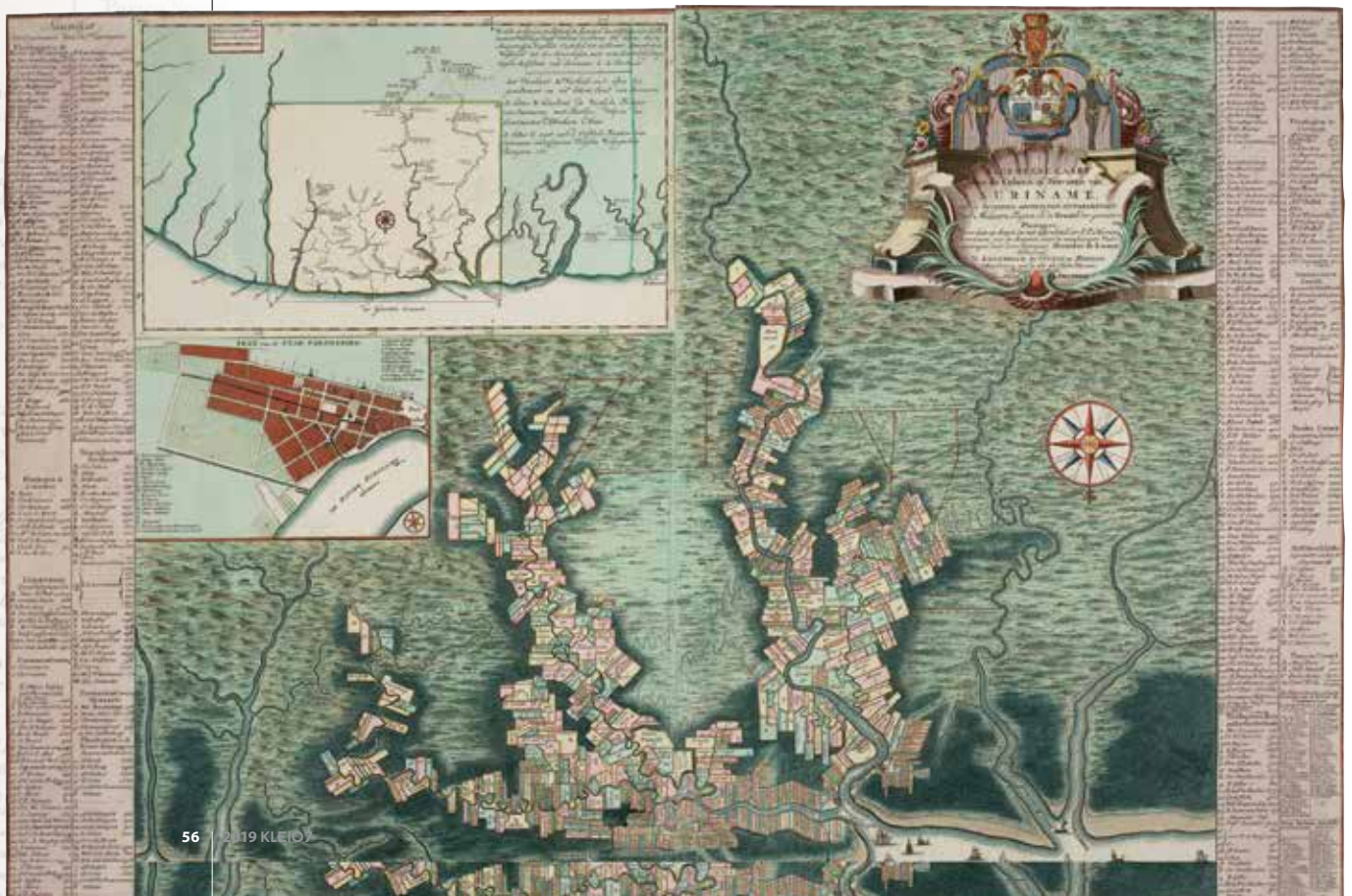
Vanaf 1700 nam de productie en export van ruwe suiker gestaag toe, tot die in 1720 een omvang van circa twintig miljoen pond had bereikt. Daarna fluctueerde de export tussen de vijftien en twintig miljoen pond per jaar. Omstreeks 1720 begon de kolonie ook koffie te produceren. Aanvankelijk ging het om kleine hoeveelheden en een trage groei; omstreeks het midden van de achttiende eeuw bedroeg de koffie-export circa vier miljoen pond per jaar. De naast Suriname gelegen Nederlandse plantagekoloniën Essequibo, Berbice en Demerara produceerden eveneens ruwe suiker en koffie, maar door hun beperkte omvang in aanzienlijk kleinere hoeveelheden. De toenemende vraag naar plantageproducten in Europa stimuleerde ook de verwerkingsindustrie in Nederland. Aan het begin van de achttiende eeuw was, zo bleek, het aantal suikerbakkers in Amsterdam gekrompen tot circa dertig, in de rest van het land was het aantal suikerraffinadeurs op

één hand te tellen. In het midden van de achttiende eeuw herbergde Nederland ongeveer 165 suikerraffinaderijen. Dat leverde werk en inkomen op. Een aanzienlijk deel van de in Nederland verwerkte ruwe suiker kwam echter niet uit Nederlandse koloniën, maar via Curaçao, Sint Eustatius en Franse havens uit Engelse en Franse gebieden.

Hoe groot de economische impact van aan slavernij gerelateerde activiteiten voor Nederland is geweest, is tot aan het midden van de achttiende eeuw niet nauwkeurig te berekenen, de beschikbare gegevens zijn daarvoor te beperkt. Toch is er wel iets over te zeggen. De waarde van de koloniale import uit het West-Indische gebied, inclusief die uit niet-Nederlandse koloniën, was in 1750 ongeveer 5,6 miljoen gulden, het nationale inkomen bedroeg in dat jaar naar schatting 300 miljoen gulden. De import, inclusief de vervoerskosten, was in 1750 minder dan twee procent van de omvang van de Nederlandse economie. Maar de 'gouden' jaren voor de op slavernij gebaseerde activiteiten moesten nog komen.

Investeringsgolf

Na 1750 raakt de plantageproductie in het Caraïbisch gebied in een stroomversnelling dankzij de toenemende vraag naar suiker en koffie in Europa. Dat leidde tot een golf van investeringen in Franse en Nederlandse koloniën. In Nederland waren deze investeerders vooral afkomstig uit Amsterdam. Een aantal vermogende inwoners rook plotseling kansen om meer rendement te maken dan de lage rente van de staatsleningen, waarin zij traditioneel hun geld

staken. Er waren destijds maar weinig mogelijkheden om vermogen te laten renderen.

Een aantal bekende Amsterdamse handelshuizen nam het initiatief en zette fondsen op, waarin spaarders een bedrag belegden. Vervolgens stuurden de fondsbeheerders agenten naar West-Indië om hypotheeken te verkopen. Veel planters konden het aanbod van meer geld niet weerstaan en namen flinke hypotheeken. Dat was ook mogelijk, want door de gestegen koffieprijzen werd de waarde van de onderpanden, de plantages, steeds hoger getaxeerd. In korte tijd hadden de beleggingsfondsen rond de zestig miljoen gulden weggezet, overigens niet alleen in de Nederlandse, maar ook in de Engelse en Deense plantagekoloniën. Die financiële impuls maakte het mogelijk om de bestaande plantages uit te breiden, nieuwe plantages aan te leggen en vooral om steeds meer slaven te kopen.

Voor Nederland had deze investeringsgolf twee effecten: het aantal in Nederlandse havens uitgerede slavenschepen nam aanzienlijk toe en ook de invoer en verwerking van suiker en koffie groeiden. Tussen 1725 en 1750 vervoerden Nederlandse schepen per jaar gemiddeld ruim 3.200 slaven, terwijl dat aantal tussen 1750 en 1775 steeg tot 5.100. Met een gemiddelde van 300 slaven per schip kwam dat neer op zes extra slavenschepen per jaar. Ter vergelijking: het aantal Nederlandse schepen dat tussen 1670 en 1793 gemiddeld per jaar door de Sont voer bedroeg 750!

De goederenhandel reageerde trager op de investeringsgolf dan de slavenhandel. Het duurde enige tijd voordat de nieuwe aanplant van suikerriet en koffiestruiken vrucht begon te dragen en de nieuwe slaven waren ingewerkt. De waarde van de exporten uit Suriname bedroeg tussen 1740 en 1750 gemiddeld vijf miljoen en tussen 1750 en 1789 ruim acht miljoen gulden per jaar. Toch was de groei van de export uit Nederlands West-Indië te klein om aan de snel stijgende vraag naar deze luxe consumptiegoederen te voldoen, niet alleen in Nederland, maar ook elders in Europa. Vandaar dat suikerraffinadeurs en koffiehandelaren suiker en koffie importeerden uit buitenlandse koloniën, met name via Bordeaux uit Frans West-Indië. Een deel van deze plantageproducten werd na verwerking overigens weer geëxporteerd naar Noord-Duitsland en Scandinavië. Vooral de invoer van koffie uit Frans West-Indië groeide spectaculair: van ongeveer 5,5 miljoen pond in 1750 tot bijna 30 miljoen pond in 1780!

Vijf procent

In 1770 bedroeg de bijdrage van alle economische activiteiten, die op de een of andere manier met de slavernij in de Nederlandse en in de vreemde koloniën verbonden waren, ongeveer vijf procent van het binnenlandse bruto product (bbp). De

bijdrage over de gehele periode van de koloniale slavernij tussen 1630 (verovering Brazilië) en 1863 (afschaffing slavernij in West-Indië) is nooit precies berekend, maar moet veel kleiner zijn geweest dan de vijf procent uit het topjaar 1770. Overigens moeten we zelfs in de topjaren het economisch belang van de slavenhandel en slavernij op de omvang van de Nederlandse economie niet overschatten. In de genoemde vijf procent zijn namelijk ook de diensten begrepen die te maken hadden met de bevoorrading van de plantages en het transport, de opslag, de verwerking en de verkoop in Nederland. Die werkzaamheden werden niet door slaven uitgevoerd. Bovendien maakten

‘De bijdrage over de gehele periode van de koloniale slavernij tussen 1630 en 1863 is nooit precies berekend, maar moet veel kleiner zijn geweest dan de vijf procent uit het topjaar 1770’

binnenlandse economische activiteiten zoals de landbouw, veeteelt, vervoer en handel in het derde kwart van de achttiende eeuw maar liefst twee derde van het Nederlandse bbp uit. Dat was veel meer dan de bijdrage van de handel met andere continenten, inclusief de slavenhandel en de handel in en de verwerking van producten, die waren vervaardigd met slavenarbeid. Het is dan ook bizar om – zoals de onderzoekers van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) bij de presentatie van hun onderzoek deden – die vijf procent te vergelijken met de ongeveer even grote bijdrage van Schiphol of de Rotterdamse haven aan het huidige bbp van Nederland. Luchten scheepvaart hebben een aanjaagfunctie in de economie, terwijl de consumptie en verwerking van koffie en suiker nauwelijks tot vernieuwingen hebben geleid, hoogstens tot meer tandbederf. De handel met en de investeringen in West-Indië konden zich niet onttrekken aan de economische malaise, waarin Nederland in de tweede helft van de achttiende eeuw terecht was gekomen. Al die hypotheeken veroorzaakten bijna evenveel faillissementen. Dankzij het extra geld hadden de zwaar gehypothekeerde plantages weliswaar meer suiker en koffie geproduceerd, maar het daaruit verkregen inkomen bleek niet genoeg om alle kosten te dekken, omdat de verkoopprijs van koffie daalde. Die daling werd veroorzaakt door het feit dat naast de Nederlandse plantagekoloniën ook de Franse Antillen hun productie sterk hadden vergroot. Op de Nederlandse markt werden de suiker en koffie uit de eigen koloniën nu eenmaal niet met hoge importtarieven beschermd tegen buitenlandse concurrentie zoals in Engeland en Frankrijk. De prijsdaling zorgde ervoor dat de plantages veel minder opleverden dan bij het afsluiten van de hypotheek was geschat. ►

Groep slaven die in Suriname werd aan-gevoerd en voor de verkoop aan planters naar de slavenmarkt werd gedreven. Gra-vure van William Blake uit J.G. Stedman, Reize naar Surinamen (Amsterdam 1800). Universiteitsbiblio-theek Amsterdam.

Daardoor konden de planters hun hypotheek-schuld nauwelijks aflossen en waren ze soms zelfs niet in staat de jaarlijkse rente te betalen. En de beleggers, die hebben slechts een deel van hun geïnvesteerde geld teruggekregen. Tot overmaat van ramp bleef Nederland niet neutraal tijdens de Vierde Engelse oorlog (1780-1784). Talloze Nederlandse koopvaarders en slavenschepen werden door de Engelsen in beslag genomen. Na afloop kwam de goederenhandel weer enigszins op gang, maar de Nederlandse slavenhandel herstelde zich niet, ondanks het feit dat de belasting werd afgeschaft, die de slaven-schepen bij terugkeer in Nederland dienden te betalen. Het Nederlandse aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel bedroeg gemiddeld iets meer dan vijf procent, maar tussen 1780 en 1800 was dat niet meer dan 0,01 procent.

Verhit debat

De interesse van activisten en wetenschappers in de slavenhandel en de slavernij is bijna zo oud als deze verschijnselen zelf, maar pas aan het einde van de achttiende eeuw werden ze onderdeel van een verhit publiek debat. De voorstanders zagen de slavenhandel en slavernij als nuttige instru-menten met een beschavende werking, die de slaven de mogelijkheid gaf te ontsnappen uit het chaotische Afrika, waar ze toch maar ter dood zouden worden gebracht. De toenmalige acti-vistische tegenstanders, ook wel abolitionisten genoemd, wezen daarentegen op de vele mis-standen tijdens het vervoer, de harde straffen op de plantages en de schade, die de voortdurende doorverkoop van slaven toebracht aan hun fami-lie- en gezinsbanden.

de afschaffing van de slavenhandel en koloniale slavernij.

Toch is er onlangs weer een poging geweest het belang van slavenhandel en slavernij voor Nederland groter te maken dan wetenschappelijk verantwoord is. Hiervoor is er al op gewezen dat in het topjaar 1770 alle economische activiteiten, die samenhangen met slavernij, vijf procent van het bbp uitmaakten. Dat bescheiden percen-tage – en dan nog in een topjaar – noemen de onderzoekers van het IISG met veel tromgeroffel en media-aandacht dé kurk van de toenmalige Nederlandse economie. Zelfs een kind kan zien dat zo'n laag percentage nooit dé kurk kan zijn. Dat zijn die andere 95 procent. Deze conclusie is duidelijk een activistische vertekening. Laten we daarom de opgeklapte bevindingen van de onderzoekers van het IISG op dezelfde activistische wijze eens omdraaien en beweren dat slavenhandel en slavernij niet voordelig, maar juist schadelijk voor Europa zijn geweest. Daar-voor gaan we uit van de denkbeeldige situatie waarin Europa de Nieuwe Wereld niet met slaven uit Afrika, maar in dezelfde omvang met eigen onderdanen zou hebben bevolkt. Dan waren er tussen 1500 en 1800 geen drie maar vijftien miljoen Europeanen naar de Nieuwe Wereld vervoerd. De Britse eilanden leverden de helft van de drie miljoen migranten en in ons hypotheti-sche geval zouden dat er dan vijf keer zoveel zijn geweest. Die exodus had de lonen in Engeland en heel West-Europa sterk doen stijgen en daarmee was de druk toegenomen om een deel van de productie te mechaniseren. Door Afrikanen naar de Nieuwe Wereld te halen, hebben de meest geavanceerde delen van Europa de industriële revolutie en daarmee hun economische groei vertraagd en zichzelf schade berokkend. Slaven-handel en slavernij, onze voorouders hadden er uit menselijk én economisch opzicht nooit aan moeten beginnen. Dan hadden ze zonder al die koffie en suiker zelfs een gezonder leven gehad. ■

'Vandaag de dag gebruiken activisten de geschiedenis van slavenhandel en slavernij om de onmenselijke gevolgen van het kapitalisme te onderstrepen'

Vandaag de dag gebruiken activisten de ge-schiedenis van slavenhandel en slavernij om de onmenselijke gevolgen van het kapitalisme te onderstrepen en als verklaring voor het feit dat Nederlanders uit Suriname en de Antillen van-wege de slavernij in onze maatschappij minder succesvol zouden zijn dan gemiddeld. De weten-schap moet daarvoor de argumenten leveren, evenals voor de stelling dat de rijkdom van het Westen en de armoede in Afrika het gevolg zijn van slavenhandel en slavernij. Helaas werkt de wetenschap niet altijd mee. Zo toont onderzoek aan dat het Westen zijn rijkdom voornamelijk te danken heeft aan interne factoren zoals on-derwijs, familiekapitalen, veiligheid en goede (water-)wegen, en dat Afrika pas echt achterop is geraakt ten tijde van het kolonialisme, dus na